

PÁLYATANÁCSADÁS A MUNKAERŐPIACON

KÜLÖNBŐZŐ ELKÉPZELÉSEK VANNAK ARRA, hogy mi a dolga a pszichológusnak a munkanélküliség kezelésében. Elméletileg, a legáltalánosabb megfogalmazásban a munkanélküliség három specifikus feladatot jelent a pszichológusok számára¹: fel kell térképezni a munkanélküliség hatásait; fel kell deríteni melyek azok a tényezők amelyek befolyásolják ezt a hatást; meg vizsgálni a pszichológiai „kép” és az álláskeresésben elért siker közötti összefüggéseket.

A mindennapi gyakorlatban viszont az egyén szintjén jelentkező konkrét kérdéseket kell megoldani. Vannak, akik a munkanélküliség kezelésében a *prevenció* fontosságát hangsúlyozzák. Szerintük a pszichológus feladata az, hogy a pályaeorientációban és a pályaválasztásban segítséget nyújtson a fiataloknak. A jól előkészített pályaválasztás a legtöbb esetben segít elkerülni a tartós munkanélküliséget, hiszen aki így választ, az olyan foglalkozást keres és talál, amelyet szívesen végez, ami megfelel egész személyiségének, és amire piaci kereslet is van. Mások a tartós munkanélküliség hatásainak feldolgozásában vélik fontosnak a pszichológus közreműködését. A munkanélküliség állapota betegségekre hajlamosít, ezért a pszichiátriai diagnosztikai rendszerek rizikótényezőként tartják számon, tehát indokolt valamiféle kezelést nyújtani azoknak, akik ebben szenvednek. Egy harmadik álláspont szerint az egészséges, „normális” emberek megoldják maguk a munkába állás problémáját, csak a hátrányos helyzetűeknek vagy az egészségileg károsodott személyeknek van szükségük pszichológusra. Több országban speciális munkaügyi intézmények léteznek, ahol a foglalkozási rehabilitációs tevékenységekben közreműködnek a pszichológusok.

A munkanélküliség kezelésében dolgozó pszichológus tevékenységének általános célja kliensét abban segíteni, hogy munkába álljon. Az utóbbi ötven évben alakultak ki azok a specifikus módszerek és eljárások, amelyeket a munkaügyben dolgozó pszichológus használ. Elsősorban a pszichológiai munka- és pályatanácsadás az a módszer, amely abban segít, hogy valaki személyiségének és a munkaerőpiacnak megfelelő foglalkozást találjon. A motiváló, aktiváló csoportos foglalkozások, piaci nevéükön motivációs tréningek azt a célt szolgálják, hogy a tartós munkanélküliség hatásaitól érintett személyek az érzelmi hullámvölgyből kimozduljanak, és újra képessé váljanak erőfeszítést tenni, helyzetük megoldásán munkálkodni.

A munkába állás területén a klasszikus munkapszichológiának vannak más lehetőségei is. Ilyen módszer az alkalmassági- és a szűrővizsgálat. Ezek az eljárások nem közvetlenül a munkát keresőket támogatják, hanem a vállalatok vagy képzési intézmények számára próbálják kiválasztani a jelentkezők közül a legmegfelelőbbeket.

¹ Mitchell, C. – Flynn L. „The Psychological Effects of Unemployment” Training Commission, 1988.

Az, hogy a pszichológia által kínált lehetőségek közül a pszichológus melyiket fogja alkalmazni, attól függ, hogy milyen kultúrában, milyen szervezetben és kinek a megbízásából foglalkozik a munkanélküliekkel. Lássunk néhány példát:

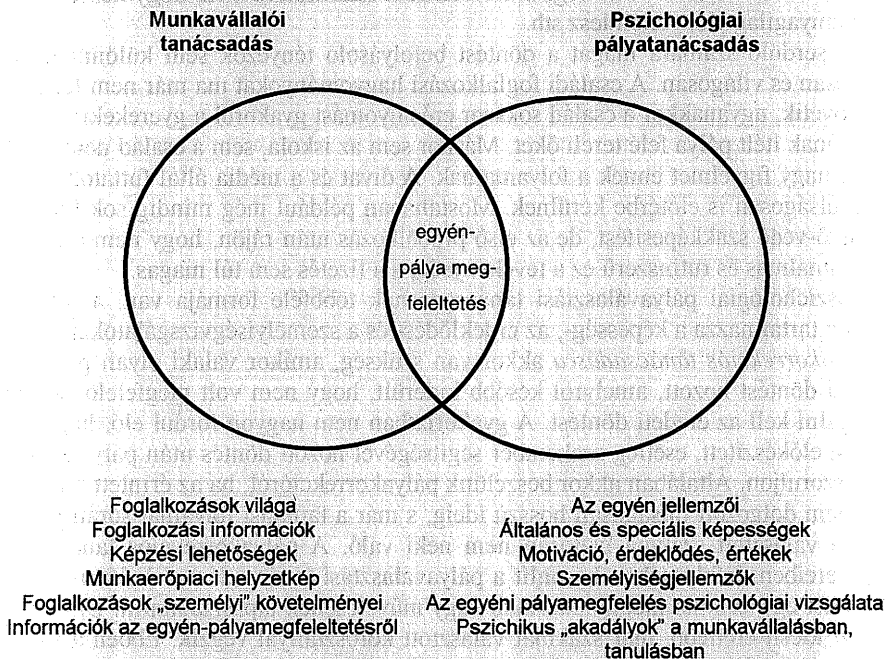
- *Egy nagyvállalat be akarja zárni egyik veszteséges részlegét. Több mint ötven embert fognak elbocsátani, bár az új marketing osztályon vannak még betöltetlen állások. A helyzet több pszichológusi feladatot is kínál. Az egyik a létszámleépítést részben megelőző, részben kísérő csoportos pályamódosítási tanácsadás lenne. Itt ki lehet dolgozni az egyéni megoldásokat, tágitani lehet a munkaerőpiacra, a lehetőségekre vonatkozó ismeretek körét stb. Ebben a folyamatban az is kiderül, hogy kik azok, akik vállalják a továbbtanulást, és milyen szintű tanulmányokra vállalkoznak. Akik szívesen jelentkeznének képzésre, hogy a vállalat más részlegein tovább dolgozzanak, azok számára pszichológiai teszvizsgálatokkal kiegészített pályatervezés javasolt, amelynek során megfogalmazódik, hogy a jelentkező valóban alkalmas-e az illető képzésre, pályára, vagy csak a szükség szülte kényszerű helyzetben vállalkozott valamire, ami meghaladja képességeit, teherbírását.*
- *Egy hátrányos helyzetűeket segítő alapítvány képzéseket szervez alacsony végzettségű kliensei számára. A támogatottak várják a képzések indítását, de nem tudják, mire szeretnének jelentkezni. Az alapítvány nem tud képzést szervezni, mert bár számos ügyfelük van, az utolsó percben mindig kiderül, hogy adott szakmára túl kevés a jelentkező. A pszichológiai feladat itt pályatanácsadás jellegű. A klienseknek nincs határozott elképzelésük arról, hogy mit válasszanak, nem tudják, mit szeretnének, és az ajánlatok inkább elbizonytalanítják, mintsem serkentik őket. A csoportos pályatanácsadás sokat javíthat a helyzeten.*
- *Egy Munkaügyi Központban két közvetítői állás is ürtül. A kirendeltség-vezető úgy határozott, hogy a regisztrált felsőfokú végzettségű munkanélküliek közül fog munkatársakat felvenni. Igen ám, de legalább tíz ilyen ember van. Melyik kettőt vegye fel? Itt a kiválasztás vagy szelekció az, amiben a pszichológus segíthet.*
- *Jóska 22 éves, szakközépiskolát végzett, foglalkozása mozdonyvezető. Nem is akar mozdonyon dolgozni, édesanyja kívánságára tanulta ezt a szakmát. A munkaügyi központ anyagi támogatásával testőri kiképzést is szerzett, de hamar rájött, hogy ezt sem neki találták ki. Most, mivel legjobb barátja főiskolára akar felvételezni, azon gondolkodik, hogy ez talán számára is megfelelne. A pszichológus itt a reális pályaterv kidolgozásában segíthet, de a bizonytalanságnak, az érdeklődés gyenge strukturálódásának és a befolyásolhatóságnak valószínűleg Jóska személyiségfejlődésében van a titka, tehát ezzel is foglalkozni kell a probléma teljes és tartós megoldásához.*

A munkaügyben dolgozó pszichológusok feladata a legáltalánosabb megfogalmazásban a munkába állás támogatását jelenti, többnyire a tanácsadás különböző típusainak segítségével. Ezek a tevékenységek közvetlenül a munkanélkülit segítik, az ő személyes problémájával foglalkoznak. A fiatal, pályakezdő ügyfelek esetében nem ritka az sem, hogy az elmaradt valódi pályaválasztási tanácsadást kell pótolni.

Mivel a tanácsadást munkaügyi területen alapvető pszichológiai módszernek tekintjük, elkerülhetetlennek tűnik egy kis magyarázkodás arról, hogy mit is nyújt az,

aki *tanácsot ad*. Nem túlságosan szerencsés ez a kifejezés ebben az összefüggésben, de a magyar nyelvben nincs erre más szavunk. Az angol nyelv jól elkülöníti egymástól a különböző szintű, tanácsadás típusú tevékenységeket. Angolul „*advisor*”-nak nevezik azt aki valóban tanácsot ad, például a befektetési tanácsadót. A bonyolultabb folyamatoknak külön nevük van: a „*guidance*” az orientálást, vagyis a tájékozódás elősegítését jelenti, az iskolában folyó pályaválasztási tanácsadást is így nevezik. A „*counselling*” pedig annak az együttműködésnek a neve, amelynek során a kliens és tanácsadója megoldásokat dolgoznak ki, amelyekben értékesítik a kliens erőforrásait. Ilyen a pszichológus által végzett pályá- és munkatanácsadás, nevelési tanácsadás stb. Vagyis a pszichológus tanácsadó segít tisztázni egy helyzetet, meghozni egy döntést vagy támogat egy érzelmi krízis megoldásában, de klaszikus értelemben vett tanácsot csak ritkán ad.

A munkaerőpiacon a tanácsadás két szintjét különböztetjük meg. Egyik a munkavállalói tanácsadás, a másik a pszichológiai pályatanácsadás. Munkaügyi szervezeteken belül mindkét folyamat a munkába állást segíti a maga specifikus módszereivel. Az alábbi ábra a két szakterület közti különbségeket és a közös elemeket szemlélteti. Látható, hogy a tanácsadó tevékenysége a foglalkozások, képzések és a munkaerőpiac összetevőire vonatkozó információkkal telített. Ezzel szemben a pszichológus mélyebben foglalkozik az egyénnel, a pszichés akadályok legyőzésével, motiválással, a személyes erőforrások felhasználásával.

Az alábbiakban azokat a pszichológiai tevékenységeket mutatjuk be, amelyek a munkába állással kapcsolatosak, akár közvetlenül a munkanélkülit, akár a munkáltatót vagy a munkában állókat támogatják. Ezek egy része *hangsúlyozottan preventív jellegű, amelyek segítségével a munkanélkülivé válás többé-kevésbé elkerülhe-*

tó, vagyis általában nem munkanélküliekkel, hanem pályájuk kezdetén állókkal, diákokkal vagy elbocsátás előtt álló alkalmazottakkal végzik. Ezekben az esetekben még kell számolni a munkanélküliség átéléséből eredő hatásokkal. Más tevékenységformák esetében a munkanélküliség hatásainak ellensúlyozására, kezelésére esik a hangsúly. A felsorolt tevékenységek csoportban is végezhető, de a bonyolultabbak megoldásához egyéni foglalkozásra van szükség.

A *pályaorientáció* olyan folyamat, amely a tájékozódást segíti a foglalkozások világában. Általában szakmával nem rendelkező személyek számára ajánlott. A pályaorientáció folyamatában az egyén újabb információkat szerez a foglalkozásokról, a munkaerőpiaci lehetőségekről, s önismeretét is bővíti. A pályaorientáció során nem feltétlenül születik döntés, a hangsúly itt az információszerzésen és a felkészülésen van. A pályaorientációt nem feltétlenül pszichológus végzi – ez elsősorban tanácsadói feladat –, így végezhetik erre felkészült tanárok is.

Pályaválasztási tanácsadásra akkor van szükség, amikor először hoz valaki döntést arról, „mi legyek ha nagy leszek”. Régebben sem volt ez könnyű feladat, de manapság, a gyors változások és a tág lehetőségek korában a pályaválasztás sokak számára az élet egyik legnehezebb döntési helyzete. Nemcsak azért nehéz, mert az egész életre hatással lehet, hanem azért is, mert a döntés következményei nem láthatók világosan. Például azok, akik ezelőtt huszonöt évvel a mérnöki szakmát választották, nem számítottak arra, hogy pályájuk derekán váltaniuk kell, mert jóval kevesebb mérnökre lesz szükség; a tanárok sem számítottak arra, hogy később ez a pálya anyagilag előnytelen lesz stb.

Egy serdülő számára magát a döntést befolyásoló tényezők sem különülnek el tudatosan és világosan. A családi foglalkozási hagyományokat ma már nem feltétlenül követik, ugyanakkor a család sokszor erős nyomást gyakorol a gyerekekre, bizonyos jónak ítélt pálya felé tereli őket. Máskor sem az iskola, sem a család nem szentel túl nagy figyelmet ennek a folyamatnak. A divat és a média által futtatott szakmák túlságosan is előtérbe kerülnek. Mostanában például még mindig sok fiú szerez őrző-védő szakképesítést, de az első próbálkozás után rájön, hogy nem erre vágyott, unalmas és rutinszerű ez a tevékenység, s a fizetés sem túl magas.

A pszichológiai pályaválasztási tanácsadásnak többféle formája van, a legtöbb esetben tartalmazza a képesség-, az érdeklődés- és a személyiségvizsgálatokat is.

Pályakorrekciós tanácsadásra akkor van szükség, amikor valaki olyan pályaválasztási döntést hozott, amelyről később kiderült, hogy nem volt megfelelő, vagyis korrigálni kell az eredeti döntést. A gyakorlatban nem nagyon fordul elő, hogy valaki jól előkészített, esetleg szakember segítségével hozott döntés után pályakorrekcióra szoruljon. Általában akkor beszélünk pályakorrekcióról, ha az érintett személy még nem dolgozott túlságosan hosszú ideig, s már a tanulási folyamat során rájött, hogy a választott szakma biztosan nem neki való. A pályakorrekciós tanácsadás módszereiben, lefolyásában hasonlít a pályaválasztási tanácsadásra, de itt már építeni lehet egy szakma megtanulásának vagy művelésének tapasztalataira. Ugyanakkor ezt kicsit érettebb, már szakmát választott korosztállyal végzik. Ebben a folyamatban is sor kerülhet pszichológiai tesztvizsgálatokra, ugyanúgy, mint a pályaválasztási tanácsadás esetében.

A *pályatervezés* során figyelembe véve az egyén életútját, múltját, jelenét és a jövőre vonatkozó elvárásait, a szakember segít a célok kitűzésében, döntések előkészítésében, és azoknak a lépéseknek a körvonalazásában, amellyel a kitűzött távlati

célt el lehet érni. A karriertervezés a pályatervezés szinonimája, ez utóbbi azt sugallja, hogy ez a tanácsadási típus kimondottan a szakmai sikeresség vagy a hétköznapi értelemben vett karrier elérését segíti.

A gyakorlatban akkor van ilyen problémája az embereknek, ha úgy érzik, fejlődésüket, előrehaladásukat a pillanatnyi állás vagy foglalkozás már nem biztosítja, és nehezen tudnak egyedül dönteni a „hogyan tovább”-ról. Ilyen lehet az a helyzet is, amikor valaki egyetemi tanulmányai végeztével bizonytalan, nem tudja, merre és hogyan induljon el.

Pályamódosítási tanácsadásra akkor kerül sor, amikor a korábban gyakorolt foglalkozás nem végezhető tovább. Ennek alapvetően két oka lehet:

- Az egyik a piaci kereslet-kínálat kedvezőtlen alakulása. Bizonyos időszakoként a munkaerőpiac átstrukturálódik. A kelet-európai rendszerváltás egy ilyen robbanásszerű átalakulást hozott magával. Gyárakat zártak be, nemcsak szakmunkások, hanem tervező mérnökök és vezetők is állás nélkül maradtak. De nemcsak ilyen nagy változások esetén strukturálódik át a munkaerőpiac, hanem folyamatosan is. A sikeres és keresett szakmákban egyszerre túlkínálat jelentkezhet, s azok, akik munka nélkül maradtak, megoldást keresnek. Az ipari fejlődésben egy új technológia megjelenése bizonyos szakmák hirtelen megszűnéséhez is vezethet.
- A másik ok, ami miatt pályamódosításra lehet szükség, az egyénben, vagy az egyéni életútban rejlik. Pályamódosításhoz vezethet olyan egyszerű esemény is, mint egy másik helységbe költözés vagy az egészségi állapot változása. Több olyan esetet ismerünk, ahol csak a pályán töltött évek után derült ki, hogy például egy vegyészmérnök allergiás a munkában használt anyagokra vagy melléktermékekre. Más esetben bizonyos munkaköröket újabban felsőfokú képzéshez kötnek, és az évek óta ott dolgozók nem érzik képesnek magukat arra, hogy egy több évig tartó, igényes képzésbe belevágjanak.

A pályamódosítás során olyan új megoldást kell kidolgozni, amelyet az egyén elfogad, személyiségének, képességeinek, érdeklődésének megfelelő, továbbá aktuális élethelyzetében meg is tudja valósítani. Ugyanakkor az új pályának piac képesnek is kell lennie.

Életvezetési tanácsadásra akkor kerül sor, amikor fontos változások következnek be, melynek következtében szükségessé válik az egész életvitel felülvizsgálata és átrendezése. Minden változtatás nehéz feladat, hiszen mindennapjaink szokásait természetesnek, adottnak, nehezen módosíthatónak éljük meg. Jó példa erre a kisgyerekes anya helyzete, aki ha újra munkába áll, akkor teljesen át kell szerveznie az életét, meg kell oldania a gyermek felügyeletét és a háztartás vezetését. Hasonló helyzetek adódnak váláskor, költözéskor vagy a munkahely elvesztésekor. Ha a változásokat erős érzelmi megterhelés kíséri, az adott helyzetben a személy nehezen tájékozódik. Ilyenkor ajánlott az életvezetési tanácsadás, amely segíti a probléma tisztázását és a változásokkal való megküzdést.

A *pszichológiai tanácsadást* többféleképpen is nevezik, leggyakrabban terapeutikus vagy egyéni tanácsadásnak. Ez a forma áll a legközelebb a terápiához. P. Clarkson szerint a tanácsadás olyan beavatkozás, ahol a kreatívabb, kielégítőbb élet érdekében az egyént *képessé teszik arra, hogy használja fel saját meglévő erőforrásait*. A kritikus helyzetben lévő kliens, a pszichológiai tanácsadás körülbelül tíz ülés-

se során eljut a kitűzött cél, például az aktív álláskeresés és munkába állás beindításáig.

A rehabilitációs tanácsadás a formája a megváltozott munkaképességű ügyfelekhez szól. Itt a károsodás fokától és típusától függően specifikus problémák jelentkeznek. Általában ezek a személyek sokkal több gátlással küzdenek, mint az egészségesek, ugyanakkor rendkívül erős kompenzációs lehetőségeik is vannak. A pszichológiai segítség lényege ezekben az esetekben az, hogy a szakember segítségével megtalálják azokat a foglalkozásokat, amelyeket a rehabilitációra szoruló személyek el tudnak végezni, szívesen végeznek és kereslet is van rá. A pszichológus másik feladata a sérült személy és családjának érzelmi és életvezetési támogatása, a megfelelő életvitel kialakításának segítése.

A rehabilitációs tanácsadás specifikus szaktudást igényel. Rendkívül nagy a szakember felelőssége. Sem a problémát, sem a megoldási lehetőségeket nem szabad félreismerni vagy leértékelni. Lássunk néhány ide tartozó esetet:

- *Kata jó képességű, érettségizett fiatalasszony, elvált, két gyereke van. Mánia-depressziós pszichózisban szenved. A közlekedésben dolgozott és a rutin ellenőrzés során kiderült, hogy depresszív állapota miatt nem alkalmas arra, hogy járművön dolgozzon. Ehelyett azt javasolták neki, hogy rövid átképzéssel pénztárosná válhat, amit ő el is fogadott. Csakhogy az átképzéshez is utazni kellett. Kata a tanulási periódus vége felé egyre depressziósbá vált, ködös tudatállapotban vonat elé vetette magát. Életben maradt, de mindkét lábát combból amputálni kellett. Továbbra is szívesen dolgozna jegypénztárban, de el sem tudja képzelni, hogyan megy el naponta a munkahelyig...*
- *Zoltán különleges betegségben szenved, amely 18 éves kora körül jelentkezett, oka ismeretlen. Rendkívül sokat fogyott, gyakran szédül. A diagnózis tisztázása évekig tartott, közben depresszív vá vált. Pályaorientációs csoporton vett részt, ahol az addig körvonalazódó elképzelései megerősödtek. A foglalkozás után négy éves, érettségit is adó szakiskolába iratkozott, ahol számítástechnikai végzettséget fog szerezni. Öccse egészséges, jóképű fiatalember, munkanélküli. Neki az elinduláshoz több segítségre van szüksége, mint beteg bátyjának. A tragikus betegség az egész családot megviselte, a testi betegséget a nagyobbik, a passzivitást pedig a kisebbik fiú hordozza.*
- *Tamásnak egy baleset következtében három végtagja súlyosan sérült (mindkét lába és egyik karja). Rehabilitációja meglepően sikeres volt. A fiatalember önfenntartó, külön lakásban egyedül él, speciális kocsija van, azzal közlekedik, saját keresetéből vette. Számítógépes programokat ír különböző cégek számára, jól keres. Mankót, ritkábban botot használ a járás segítéséhez. Gyakran ellátogat a kórházba, ahol a baleset után kezelték és művégtagjait készítették.*

A rehabilitációs tanácsadásban hangsúlyozott szerepe van a pszichológiai vizsgálatoknak. Az érdeklődés és a képességvizsgálatok eredményei a megfelelő foglalkozás kiválasztásánál fontosak, a személyiségvizsgálatok eredményei pedig arra is választ adnak, hogyan birkózik meg a személy aktuális élethelyzetével, mennyire képes erőfeszítéseket tenni, hogyan dolgozza fel a betegséghez tapadó érzelmeket stb.

A tanácsadást segítő pszichológiai vizsgálatok

Amint már utaltunk erre, a munkaügyben dolgozó pszichológus is végez tesztvizsgálatokat. A tesztvizsgálatok munkaügyi alkalmazása és az eredmények értékelése fokozott óvatosságot igényel. Azok a kliensek, akik alacsony végzettségűek, vagy akik többnyire fizikai munkát végeznek, hátrányos helyzetbe kerülnek a „pír-ceruza” tesztek alkalmazásakor. Másrészt egyes tesztek instrukciói bonyolultak, akik nincsenek hozzászokva, nehezen boldogulnak velük. Az idősebbek általában lassabban dolgoznak tesztkitöltések alkalmával, mint a fiatalok. Aki túlságosan izgul, alulteljesíthet saját képességeihez viszonyítva. Ugyanígy azok a tartósan munka nélkül levők, akik depresszióval reagálnak helyzetükre, szintén rosszabb eredményt mutatnak fel, mint amilyenek valós képességeik.

Mivel a reális élethelyzetekben, munkafeladatokban nyújtott teljesítmény nemcsak a képességektől függ, hanem sok más külső és belső tényezőtől is, alapos körültekintéssel kell eljárni, amikor a teszteredmények alapján olyan döntéseket hozunk, amelyek az egyén életét jelentősen befolyásolják.

Intelligencia vizsgálatra a munkaügyi szervezetben sor kerülhet:

- pályaválasztási, pályakorrekciós döntés előtt, ha a kliens bizonytalan abban, hogy milyen szintű képzést bír elvégezni;
- rehabilitációs tanácsadásban, amikor azokat a képességeket mérjük fel, amelyekre építeni lehet egy foglalkozás kiválasztásakor, vagy ha felmerül a szellemi retardáció gyanúja;
- ha felmerül az intellektuális leépülés gyanúja.

Az intelligenciatesztek munkaügyi alkalmazásával szemben sok kifogás merült fel. Egy részük olyan feladatokat tartalmaz, amelyek megoldását nagyban segíti az iskolázottság. Így azok, akik régebben jártak iskolába és alacsonyabb végzettségűek, hátrányos helyzetbe kerülnek ezeknél. Más intelligenciatesztekről szerzőik azt állítják, hogy mentesek mindenféle kulturális hatástól, és ezért akár írástudatlan, vagy nagyon alacsony végzettségű személyek vizsgálatánál is reális képet kaphatunk az intelligenciáról. Az ötvenes években az amerikai munkaügyi hivatal olyan intelligencia- és képességteszteket dolgozott ki, amelyek megoldásához egyáltalán nem kell olvasni.

A foglalkozások különböző képességstruktúrákat és képességszinteket kívánnak meg. Az emberek általában rendelkeznek azokkal a képességekkel, amelyek a köznapisági átlagos foglalkozások végrehajtásához szükségesek. Mégis, a képességek szintje – más tényezőkkel együtt – jelentős mértékben befolyásolhatja a munkavégzést.

A hazai munkaügy számára adaptálták az 1945-1960 között Amerikában kidolgozott úgynevezett képesség battériát, a GATB-t². Ez egy olyan eljárás, amelyet ma több kelet-európai ország munkaügyi hivatalaiban is használnak, annak ellenére, hogy sem az Egyesült Államokban, sem Kanadában, sem – Németország kivételével – a nyugat-európai munkaügyi hivatalokban már régen nem alkalmaznak teszteket, mert nem váltak be az azokhoz fűződött remények. Képességvizsgálatok is csak néhány rehabilitációra specializálódott képző központban folynak.

² General Aptitude Test Battery a rövidítése; magyarul az Általános Képesség Vizsgálat vagy ÁKV elnevezést használjuk.

A GATB egyébként egy nagyon jól kidolgozott és ellenőrzött módszer, amely rendkívül hasznos lehet a pályaválasztásban, pályakorrekciós tanácsadásban vagy a szelekcióban. A hazai adaptáció során főiskolai hallgatók és különböző foglalkozásokkal rendelkező munkanélküliek csoportján normákat is kidolgoztak. Összesen tizenkét altesztből áll, ezekből hét papír-ceruza, négy pedig műszeres vizsgálat. Ezek segítségével kilenc olyan alapképességet vizsgálhatunk meg, amelyek nagyon sok foglalkozásban szerepet játszanak, s gyakorlatilag lefedik az összes alapképességet. Az alábbiakban ezeket részletezzük.

Általános tanulási képesség, amelyet tekinthetünk úgy, mint az intelligencia megfelelőjét. A feladatok gyors felfogását és megértését, következtetési és ítéletalkotási képességeket jelent. Szorosan összefügg az iskolai teljesítménnyel. Olyan feladatok végrehajtásában van jelentős szerepe mint például matematikai jelek és fogalmak, valamint a köztük levő összefüggések megértése; tudományos alapelvek, elméletek megértése; az összegyűjtött tények alapján következtetések levonása és általánosítás.

Verbális képesség, amely a szavak jelentésének megértését és megfelelő használatát, a szavak és a teljes mondat jelentése közti viszony megértését, a mondat értelmének felfogását jelenti. Jelentős szerepe van szövegek elsajátításában, szóbeli vagy írott utasítások, műszaki leírások megértésében.

Számolási képesség, ennek lényege a számtani műveletek gyors és pontos elvégzése. A számtani műveletek végrehajtásánál nemcsak a gyorsaságot és a pontosságot kell figyelembe venni, hanem a feladat komplexitását is. Ennek a képességnek jelentős szerepe van statisztikai számítások elvégzésében, számítógép használatában, geometriai ábrák szerkesztésében, pontos mérések elvégzésénél, számítások ellenőrzésénél.

Térbeli tájékozódás képessége – olyan műveletekre vonatkozik, mint például a geometrikus ábrák vizuális-gondolati megjelenítése, a háromdimenziós tárgyak két-dimenziós ábrázolásának megértése, megváltozott térbeli viszonyok felismerése. Ez a képesség szükséges ahhoz, hogy a tárgyakat vagy geometriai formákat két- vagy háromdimenziós térben elképzelni és képeletben mozgatni tudjuk. Olyan feladatok megoldásában érvényesül, mint tervrajzok olvasása, geometriai problémák megoldása, tárgyak kétdimenziós megrajzolása, arányos tervrajzok készítése.

A formaészlelés az a képesség, amely szerepet játszik a vizuális összehasonlításban vagy megkülönböztetésben; abban, hogy tárgyakon, rajzolt vagy festett felületeken lévő apró részleteket felismerjünk; továbbá az ábrák formai, árnyékolás-beli különbségeinek meglátásában, vonalak hosszúság- és vastagság-beli eltéréseinek felismerésében érzékelhető. Olyan foglalkozásokban fontos, ahol a felszínen lévő árnyékok, hibák, karcolások és szemcsézettség megfigyelése, két kép vagy ábra összehasonlítása, apró részletek felismerése és azonosítása a feladat.

Hibák felfedezése írott szövegben (irodai észlelésnek is nevezik). Ez a képesség jelen van akkor, amikor felismerjük az apró részletek közötti különbségeket írott anyagokban, illetve táblázatokban vagy a másolatok és az eredeti anyag közötti különbségeket; szövegek és számok ellenőrzésekor, javításakor, számításokban lévő hibák felfedezésekor. Olyan tevékenységek esetében van rá szükség, ahol szám vagy szóoszlopokat kell átfutni, táblázatokot kell átnézni, illetve használati utasítások át-olvasásakor, mérő eszközök és számlapok leolvasásakor.

A szem-kéz koordináció jelenti a látás és a kézmozgás összehangolását a pontos és gyors mozdulatok kivitelezése érdekében, a gyors és pontos mozgásválasz kivitelezését. Olyan tevékenységekben van fontos szerepe mint a kézmozdulatok végrehajtása vizuális ellenőrzés mellett, vágás ollóval, tű befűzése.

Az *ujjügyesség* feltételezi a gyors és pontos ujjmozdulatok kivitelezését, apró tárgyak ügyes mozgatását, például szögek és csavarok elhelyezését, kis szerszámok, berendezések ellenőrző-beállító gombjainak kezelését, eszközök és szerszámok finom beállítását. Különböző hangszereken való játékhoz is kell ujjügyesség.

A *kézügyesség* a kezek könnyed és ügyes mozgatásában nyilvánul meg. Azokban a tevékenységekben fontos, ahol olyan műveleteket kell végezni mint például tárgyak elhelyezése és forgatása, tolása és húzása, finom kéz- és csuklómozdulatok.

A GATB-n és más képesség-teszteken kívül a munkaügyben elsősorban érdeklődés és személyiség vizsgálatokat végeznek. Mindkettőnek fontos szerepe van az adekvát pályaválasztásban vagy korrekcióban. Mivel ezen a területen az ismert hazai eljárásokat alkalmazzák a munkaügyben is, itt azokra nem térünk ki.

A pályatanácsadás helyzete

Lehet, hogy jól hangzik mindaz, amit eddig elmondtunk, a társadalom erőfeszítéseit tükrözi a munkanélküliséggel való megbirkózásban, de van-e ilyen Magyarországon egyáltalán? Van, bár húsz „fecske” sem csinál tavaszt: 1990 és 1994 között egy világbanki projekt részeként létesítették a Megyei Munkaügyi központokban az úgynevezett *Pszichológiai Szakszolgálat* elnevezésű egységet, egy vagy két pszichológus és asszisztens alkalmazásával. A rendszert a német modell szerint építették ki, s szinte mindegyik megyében jól felszerelt laboratóriumot létesítettek. Az ott dolgozó szakemberek az ELTE keretében szerezhettek Magyarországon élőször „Pálya- és munkatanácsadó szakpszichológusi” oklevelet.

Kezdetben a Pszichológia Szakszolgálat fő tevékenysége a szűrővizsgálat volt. Az átképzésekre tömegesen jelentkezőket kellett szűrniük a képzésekről való lemorzsolódás elkerülése érdekében. Csak lassan és fokozatosan sikerült átállni a tanácsadásra, amely valóban és közvetlenül a munkanélkülit segíti. Ebben elsősorban nem a pszichológusok szakmai és etikai meggyőződésének volt szerepe, hanem annak, hogy az átképzésre fordítható összegek és a támogatás csökkenésével a munkanélküliek már nem jelentkezték tömegesen képzésre. Ugyanakkor új kormányprogramok indultak, például a pályakezdőket támogató program 1996-ban, majd a tartós munkanélkülieket célzó 1997-ben, amelyek keretében maga a munkaügyi szervezet is a tanácsadás csoportos formáit vezette be szolgáltatásai közé. Az 1998-ban indult³, a megváltozott munkaképességűeket támogató programban szintén kitüntetett szerepük van a pszichológusoknak.

Annak ellenére, hogy a Pszichológiai Szakszolgálatok már nyolcadik éve folyamatosan működnek, s sokszínű tevékenységet mutatnak fel, még mindig nem elég ismertek. Sem maguk a potenciális ügyfelek, sem más szakmabeliek nem ismerik őket, bár időnként rendszeresen szerepelnek a helyi médiákban. A túlzott marketing tevékenységnek nincs is nagy értelme, hiszen megyénként csak egy, ritkábban két pszichológus dolgozik a szakszolgálatoknál. Pedig munkájukra igény mutatkozik.

³ 1997-ben kísérleti jelleggel már működött ez a program is, három megyében.

Egy 1996-ban végzett kérdőíves felmérés⁴ adatai nyomán azt állíthatjuk, hogy a munkanélküliek szívesen vennék igénybe a pszichológusok segítségét a pályakorrekcióban. A felmérés a következő lehetőségeket mutatta be röviden és közérthetően:

- pályamódosítási tanácsadás;
- karriertervezés;
- pályaválasztási tanácsadás;
- képesség vizsgálat;
- érdeklődés vizsgálatok;
- személyiségvizsgálat;
- pszichológiai tanácsadás;
- életvezetési tanácsadás;
- alkalmassági vizsgálat;
- rehabilitációs tanácsadás.

A megkérdezett ügyfelek átlagban több mint három, a fentiekben leírt tevékenységre jelentkezének. A legtipikusabb együttjárás a *pályamódosítási tanácsadás*, az *érdeklődés- és képességvizsgálat* preferálása volt. Ez azt a beállítódást jelezte, hogy a megkérdezettek új szakmát szeretnének tanulni, de nem mindenáron és bármilyet, hanem érdeklődésüknek és képességeiknek megfelelőt. A sor legvégére a karriertervezés szorult, ami egyrészt tükrözheti azt, hogy a munkanélküliek nem nagyon hisznek a tervezés hatékonyságában, másrészt a karrierben sem. A kérdőív kitöltésére mutatott hajlandóság és a szándéknyilatkozat nem feltétlenül jelenti azt, hogy el is mennek a pszichológushoz. Nem léteznek olyan hivatalos statisztikai vizsgálatok, amelyek pontosan mutatnák, hányan jelentkeztek a munkaügyben dolgozó pszichológusoknál. Ennek egyszerű oka van, mégpedig az, hogy a számítógépes programnak, amellyel az adatrögzítés eddig történt, nem volt olyan része, amely erre vonatkozott volna. A bevezetésben lévő új program már rögzíti a pszichológusi tevékenységeket is, így valószínűleg egy éven belül pontosan ki lehet majd keresni és összesíteni azt, hogy kik és milyen pályatanácsadás jellegű szolgáltatásokat vettek igénybe. Addig csak egy belső, meglehetősen hiányos felmérés adataira támaszkodhatunk.

A pályaválasztási múlttal rendelkező kollégák munkájában nagyobb arányban van jelen a pályaválasztás, míg a klinikusok inkább a pszichológiai és az életvezetési tanácsadás irányában mutatnak nagyobb elköteleződést. Pozitívumként könyvelhető el a tevékenységformák változatossága és az igényekhez való gyors alkalmazkodás. A pszichológusok munkájában jelen voltak a legújabb rétegprogramok által hozott újdonságok, például a tartós munkanélküliekkel és a megváltozott munkaképességűekkel való csoportos foglalkozás. Ugyanakkor megjelent már a létszámleépítésekhez kapcsolódó preventív tevékenység is.

A *munka- és pályatanácsadáson* 1996-ban mintegy 3000 ügyfél vett részt. Ezeknek az ügyfeleknek nagy része (43 %-a) szakmunkás volt. Ez érthető, hiszen a pályatanácsadás címszó alá került a pályamódosítás és a pályakorrekció is. Vagyis elsősorban szakmunkások kényszerülnek pályamódosításra, akik már nem tudnak az

⁴ Váry Annamária: *Psychological Service for the Unemployed. How to Meet Our Clients' Needs?* A IX. Nemzetközi Munkapszichológiai Kongresszuson bemutatott előadás.

eredeti foglalkozásukban elhelyezkedni. Az életkor szerinti megoszlás alátámasztja a fentieket, az ügyfelek 45 %-a a 19-30 életkori övezetből, 31 % a 31-45 éves kategóriából kerül ki. Több közöttük a nő (60 %), de ez általánosan jellemzi a szakszolgálatok ügyfeleit.

A *pályaválasztási tanácsadásnál* az ügyfelek életkora és iskolai végzettsége homogén, mert a résztvevők általában középiskolások. Országos szinten az ügyfelek száma mintegy 2000. A nemek szerinti megoszlás ebben az esetben megközelíti az ötven százalékot.

A *pszichológiai tanácsadáson* az 1996. évi ügyfélszám 2000 körül alakult. Többnyire a szakmunkások közül kerültek ki, de felsőfokú képesítéssel rendelkezők, érettségizettek és alacsony végzettségűek is nagy mértékben kaptak ilyen típusú segítséget. Az életkori csoportok szerint elsősorban a 19-30 évesek, majd a 31-45 évesek képviseltetik magukat. Ez az a szolgáltatás, ahol a többihez viszonyítva nagyobb számban jelennek meg az idősebbek, a 46-55 évesek.

Az *életvezetési tanácsadás* ügyfeleinek 1996. évi összlétszáma megközelíti az ezret. Leginkább szakmunkások a résztvevők, a 19-30 és a 31-45 éves életkori csoportból. Itt is több a nő, mint a férfi. Létezik olyan megye, ahol ez a tanácsadás-típus egyáltalán nem jelenik meg annak ellenére, hogy az életvitel és az időstrukturálás felbomlása a munkanélküliség egyik leggyakoribb következménye.

Mivel a *rehabilitáció* témaköre egyre inkább előtérbe kerül a munkaügyi központokban természetes, hogy a rehabilitációs tanácsadás a pszichológusok munkájában is egyre nagyobb arányban jelenik meg. Itt látható, hogy 1997 első félévében szinte ugyanannyi ügyféllel folyt ilyen munka, mint 1996-ban. Kevés helyesen kitöltött, értelmezhető adat volt ebben a kategóriában, ezek szerint az alacsony végzettségűek és a szakmunkások voltak többen. Megfigyelhető, hogy a nemek aránya több megyében megfordul, azaz több férfi járt rehabilitációs tanácsadásra.

A központi kormányprogramokhoz kapcsolódva több olyan integráló vagy reintegráló csoportos foglalkozás került bevezetésére, amelyet pszichológusok és/vagy tanácsadók vezetnek. A pályakezdők csoportjaiban 1996-ban összesen mintegy 1800 fő vett részt, 1997 első felében pedig csak 211-en. A *tartósan munkanélküliek* közül 1996-ban 41 fő vett részt reintegráló csoportban, 1997 első felében pedig valószínűleg a központi program hatására már 486 fő. A megváltozott munkanélküliek rehabilitációs csoportjában 1996-ban 17 ügyfél volt, 1997 első felében pedig 154. Vagyis az adatokból jól követhető a hangsúlyeltolódás, amelyet a központi réteggprogramok hatása idézett elő.

Más csoportos foglalkozások is léteznek, amelyek hangsúlyozottan preventív jellegűek:

- Az iskolák pályaválasztásának támogatása többnyire úgy történik, hogy a szakszolgálat megy el az iskolába felvilágosítást adni a fontosabb tudnivalókról, illetve ismerteti saját tevékenységét. Az adatok szerint mintegy 5000 gyerek vett részt ezeken 1996-ban, és több mint 6000 gyerek 1997 első felében.
- A létszámleépítésekhez kapcsolódó tanácsadás egy másik preventív tevékenységforma. Ez még csak két megyében jelent meg. A létszámleépítések előtti tanácsadás abban segít, hogy az érintettek minél hamarabb dönteni tudjanak a pályamódosításról, a továbbképzésről, ezáltal megkönnyíti az átmenetet egyik állásból a másikba, s így lerövidül a munkanélküli periódus.

A Pszichológiai Szakszolgálatok hatékonyságáról nincs kimutatás. Ha a pszichológus jól dolgozott, a kliens hamarosan eltűnik a munkaerőpiac forgatagában. Többször felvetődött már a kérdés, hogy szükség van-e egyáltalán erre a hálózatra? Mivel elfogadható statisztikai adataink nincsenek, csak esetekkel tudunk érvelni. Nem ritka dolog, hogy még mielőtt pályakorrekciós tanácsadásra jelentkeznének, a fiatalok két-három szakmának is nekifutnak. Ismerek gépész-testőr-gyógypedagógus sikertelen próbálkozás-történetet, vagy technikus-filozófus-színész próba sort. Már a felsorolásból is látszik a valódi pályaválasztási folyamat hiánya. Szakképzett pályakorrekciós tanácsadás nélkül ezek a helyzetek legfeljebb véletlenszerűen oldódnak meg. A sodródás veszélyes, egyrészt, mert a sikertelenség sorozata befolyásolja az önértékelést, másrészt, mert a munkanélküliség negatív hatásai azoknál a fiatal felnőtteknél is észlelhetők, akik még nem is voltak alkalmazásban. Aki már fiatalon kikerül a munkaerőpiacról, azt csak nagyon nagy erőfeszítéssel és magas költséggel lehet oda visszavezetni. Ezért a legtöbb munkaügyi rendszer különböző megoldásokat vezet be a kiszorulás elkerülésére, s ezek része a tanácsadási szolgáltatás biztosítása is. Vagyis szükség van egy intézményes háttérre, amely a munkaerőpiaci helyzetmegoldásokat tanácsadással támogatja.

VÁRY ANNAMÁRIA

IRODALOM

- BRAMMER, L. M. – ABREGO, PH. J. – SHOSTROM, E. L.: *Therapeutic Counseling and Psychotherapy*. 6. kiadás, Prentice Hall, Oxford, 1993.
- BORGEN, W. – AMUNDSON N.: *The Experience of Unemployment, Implications for Counselling the Unemployed*. Nelson, Canada, 1984.
- CLARKSON, PETRÚSKA: *Change in Organisations*. Whurr Publishers Ltd., London, 1995.
- CORNEY, G.: *Theory and Practice of Counseling and Psychotherapy*. Brooks/Cole Publishing Company, Pacific Grove, 1991.
- HERR, E. L. – CRAMER, S. H.: *Career Guidance and Counseling Through the Life Span*. Harper Collins Publishers, 1992.
- IVEY, A. E. – IVEY, MARY BRADFORD – MORGAN, LYNN SIMEK: *Counselling and Psychotherapy, A Multicultural Perspective*, Allyn and Bacon, 1993.
- MITCHELL, C. – FLYNN, L.: *The Psychological Effects of Unemployment*. Training Commission, 1988.
- WATTS, A. G. – STERN, E. – DEER, N.: *Career Guidance Towards the 21st Century*. CSAC, Cambridge, 1993.